

Gašper Tonin¹

Medicinska terminologija in terminotvorje

Medical Terminology and Term-formation Processes

IZVLEČEK

KLJUČNE BESEDE: slovenska medicinska terminologija, terminotvorje, terminotvorni postopek, prevzemanje terminov, kratični termin, termin, terminološka definicija, tipologija terminotvornih postopkov

Področje medicine raste izjemno hitro, z odkritji in novimi terapevtskimi postopki pa se med strokovnjaki pojavi tudi nuja po poimenovanju. Čeprav je bilo v preteklosti v slovensko medicinsko terminologijo največ terminov prevzetih iz latinščine in grščine, je danes največkrat jezik, iz katerega prevzemamo termine, angleščina. Ob hitrem napredku znanosti je nujno, da se strokovnjaki zavedajo, kako pomembno je, da skrbijo za terminologijo svojega področja. Uporabo primernih terminov naj narekujejo terminološka načela, jezikoslovec ali področni strokovnjak pa mora vedeti, kakšne možnosti so mu na voljo pri tvorjenju terminov in katero izbrati v različnih jezikovnih okoliščinah. Tipologija terminotvornih postopkov, ki jo predstavljamo, služi kot nabor možnosti za tvorjenje terminov, obenem pa tudi kot osnova za oblikovanje normativnih priporočil za njihovo uporabo. V prispevku so predstavljeni prvotni in drugotni terminotvorni postopki. Prvotne lahko delimo na tiste, ki so lastni našemu jeziku (besedotvorno, pomenotvorno in skladenjsko terminotvorje), in prevzemanje iz tujega jezika (zakrito prevzemanje in izraženo prevzemanje), drugotne pa na poenobesedenje in krajšanje. Vsak izmed terminotvornih postopkov je podrobneje opisan, ob njih pa smo navedli normativna priporočila in primere iz slovenske medicinske terminologije.

ABSTRACT

KEY WORDS: Slovenian medical terminology, terminology, term-formation process, loaning words, short term, term, terminological definition, typology of term-formation processes

The field of medicine is growing extremely fast, and with discoveries and therapeutic procedures, the need for naming also appears among experts. Although in the past the majority of terms in Slovenian medical terminology were taken from Latin and Greek, today the language from which we loan terms is mostly English. With the rapid advancement of science, it is essential that professionals feel how important it is to take care of the terminology of their field. One should abide by terminological principles when using terms. A linguist or field expert should be aware of what options are available to him in creating terms and which one to choose in different linguistic circumstances. The typology of term-formation processes we present serves as a set of possibilities for the formation of terms, and at the same time as a basis for formulating normative recommendations

¹ Gašper Tonin, dipl. slov. in dipl. lit. komp., štud. med., Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Vrazov trg 2, 1000 Ljubljana; Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana; toningasper@gmail.com

for their usage. The paper presents primary and secondary terminological procedures. The former can be divided into those that are peculiar to our language (word-forming, semantic and syntactic terminology), and loaning from a foreign language (explicit loaning and implicit loaning), and the second into univertation and shortening. Each of the terminological processes is described in more detail, along with some normative recommendations and examples from Slovenian medical terminology.

UVOD

Začetki terminološke vede segajo v leto 1931, ko je Eugen Wüster doktoriral z delom o elektrotehniški terminologiji. Sčasoma se je oblikovalo več terminoloških šol, ki so razvile različen pogled na vlogo in naloge terminološke vede (dunajska terminološka šola jo npr. razume kot disciplinarno disciplino, namenjeno podpori drugim znanstvenim vedam, ruska pa predvsem kot vedo, ki se ukvarja z urejanjem znanja v smiseln pojmovni sistem) (1). Tudi zaradi različnih temeljev terminoloških šol je razmerje med splošnim jezikom in strokovnim jezikom zapleteno. Nekateri strokovni jezik razumejo kot del splošnega, drugi splošni jezik kot del strokovnega, tretji ju razumejo kot dve popolnoma ločeni entiteti ...

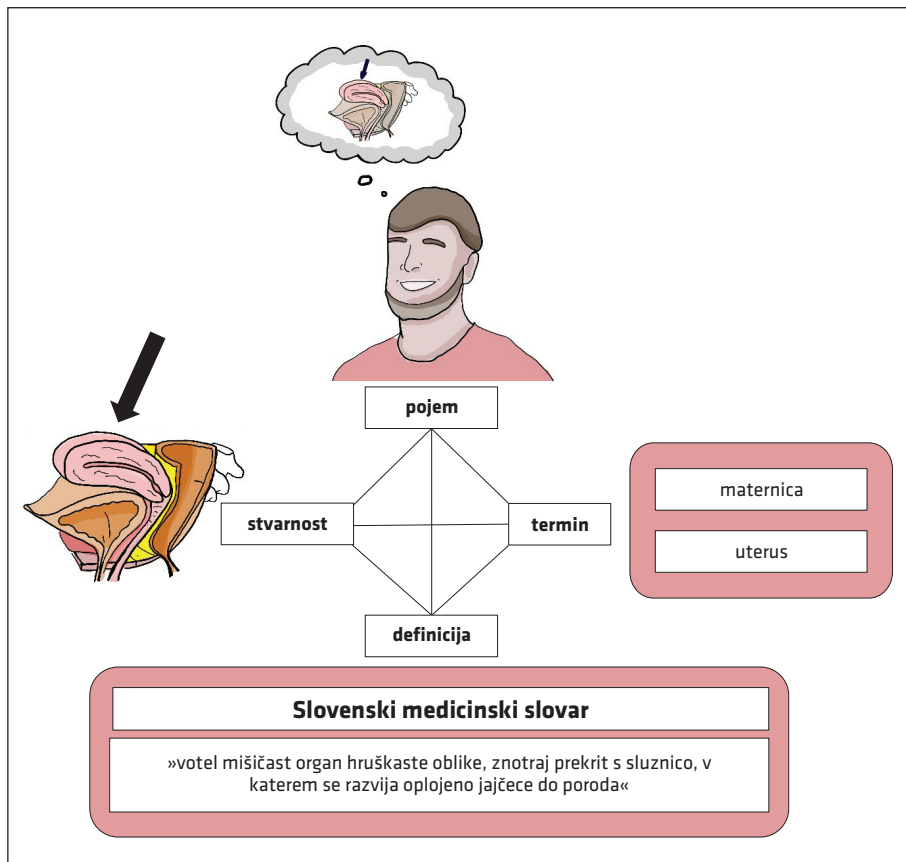
Čeprav v prispevku sledimo načelu, ki ga je v *Pravopisnih razpotjih* opisala M. Ž. Karer: »strokovni jezik (sestavljen iz strokovnih jezikov posameznih strok) [je] poseben podsistem s svojimi pravili, ki se ne podrejajo nujno pravilom splošnega jezika«, je treba poudariti, da med strokovnim in splošnim jezikom obstajajo močne povezave – te se kažejo tako pri prehajanju izrazja med strokovnim in splošnim jezikom (processa determinologizacije in terminologizacije) kot pri nekaterih temeljnih jezikovnosistemskih zakonitostih, ki jim sledi tudi strokovni jezik. Čeprav sta procesa determinologizacije in terminologizacije izjemno zanimiva in uporabna tudi za področnega strokovnjaka, ju v tem prispevku zaradi obširnosti te tematike le omenjamo (2).

V prispevku na primeru slovenske medicinske terminologije predstavljamo poenostavljeno tipologijo terminotvornih postopkov, s katerimi nastajajo različni termini. Ob postopkih izpostavljam različne težave ob tvorjenju novih terminov in nekatere rešitve za njihovo rabo. Tipologija je nastala v diplomskem delu avtorja prispevka z naslovom *Medicinska terminologija: terminotvorni postopki in kratice* pod mentorstvom red. prof. dr. Mojce Smolej in izr. prof. dr. Helene Lenasi, na Filozofski fakulteti pa je leta 2021 prejela Dekanovo nagrado.

Predmet proučevanja terminološke vede je pojmovni sistem, ki je urejen zbir posameznih pojmov in razmerij med njimi. Čeprav je v središču pozornosti terminološke vede prav pojem, se ta ukvarja tudi s tem, kako so ti pojmi opredeljeni in kakšna so poimenovanja zanje. Znotraj terminološke vede tako lahko opazujemo razmerja med stvarnostjo, pojmi, termini in terminološko definicijo (prikazano na sliki 1).

Pojmovni sistem

Terminologija je bila v slovenski jezikoslovni stroki večkrat obravnavana znotraj leksikologije, ki pa se ukvarja s splošnim jezikom – v preteklosti se je tako večkrat zmotno analiziralo *termin* in njegov *pomen*. V resnici pa sta *pomen* in *pojem* (angl. *concept*) dve različni entiteti (pojem je samostojna miselna entiteta, ki obstaja neodvisno od izraza, pomen splošnega leksema pa je odvisen od njega). V terminologiji termin na poimenovalni ravni pogosto izpostavlja določene vsebinske lastnosti pojma. Izhodišče terminološke vede je pojem.



Slika 1. Prikazano je razmerje med stvarnostjo, pojmom, terminom in definicijo, in sicer na primeru *maternice*. Kot opišemo v nadaljevanju, nam pojem lahko pomeni kognitivno podobo, ustvarjeno na podlagi stvarnosti. Pojem je nato osnova za oblikovanje terminološke definicije in termina. S terminološko definicijo poskušamo pojem opisati in ga omejiti od drugih pojmov, termin pa je poimenovanje, ki označuje pojem (na sliki sta predstavljena terminološka sinonima *maternica* in *uterus*).

Vsi strokovnjaki znotraj posamezne stroke naj bi si delili isti pojmovni svet, pri čemer vsak pojem ne izpostavlja vseh lastnosti stvarnosti, ampak le tiste, ki so pomembne za strokovnjaka nekega področja – poenostavljeno pojem znotraj terminologije tako lahko razumemo kot prototipično miselno podobo strokovnjaka, ustvarjeno na podlagi stvarnosti. V pojmovnem svetu so izredno pomembna prav razmerja, ki se vzpostavljajo med različnimi pojmi. Poznamo več različnih vrst razmerij, npr. hierarhična (tako je razmerje med *organom* in *jetri*), pa tudi bolj področno

specifična (v medicini npr. *A je simptom B* ali pa *C je dejavnik tveganja za D*). Urejenost pojmovnega sistema ni pomembna le z vidika terminološke vede, ampak jo izkoriščajo tudi različni iskalni algoritmi in urejevalniki znanja (1, 3, 4).

Terminološka definicija

Terminološka definicija je ubeseditev, ki pojem umesti v pojmovni sistem in ga obenem jasno razmeji od drugih pojmov. Poznamo več vrst definicij – dunajska terminološka šola in mednarodni standard ISO 1087 ločujeta definicije na intenzijske

in ekstenzijske, poznamo pa tudi mešane, intenzijsko-ekstenzijske, in nekatere druge vrste definicij (1, 5).

Intenzijska definicija temelji na določitvi nadrednega pojma in razločevalnih lastnosti, ki ločijo pojem od drugih temu nadrednemu pojmu podrejenih pojmov. Primer take definicije je: »antigén – vsaka snov, ki povzroči imunski odziv«, pri čemer je torej uvrščevalna sestavina »snov«, razločevalna pa »ki povzroči imunski odziv« (6).

Ekstenzijska definicija je po drugi strani sestavljena iz naštevanja vseh vrst iste ravni abstrakcije ali objektov, ki pripadajo pojmu. Ta tip definicije je redkejši, poleg tega pa pogosto ni nujno, da zajame vse objekte, ki pripadajo pojmu (1).

Pogostejše so mešane definicije, taka je npr. definicija *možganov* v Slovenskem medicinskem slovarju: »možgáni – del osrednjega živčevja, ki nastane iz rombencefalona, mezencefalona in prozencefalona ter obsega možgansko deblo, male možgane in velike možgane« (7).

Včasih pojma ni mogoče razložiti z običajnimi vrstami definicij. Takrat pisci slovarjev opredelitev pojma podajo v obliki razlage, ki je že bližje opisu v leksikonu ali enciklopediji, kar je za terminološko rabo sicer manj primerno (1).

Oblikovanje primerne definicije je izredno težavno in zahteva dobro sodelovanje jezikoslovca terminologa in področnega strokovnjaka. V tem prispevku se terminološki definiciji ne bomo podrobneje posvetili, izpostavimo pa le, da terminološka definicija obstaja na drugem nivoju kot definicija oz. razlaga v splošnorazlagalnem slovarju (npr. Slovarju slovenskega knjižnega jezika) – strokovnjak se zato ne more opirati na razlago, ki velja za splošni jezik, splošnorazlagalni slovar pa ne sme uporabiti za splošnega uporabnika nepovedne in preveč specifične terminološke definicije. Poleg tega se tudi ob definiciji kaže osredotočenost terminološke vede na pojem in ne na izraz – isti termin v razli-

čnih strokah namreč lahko označuje drug (čeprav največkrat povezan) pojem ali pa izpostavlja druge, za tisto stroko bistvene lastnosti.

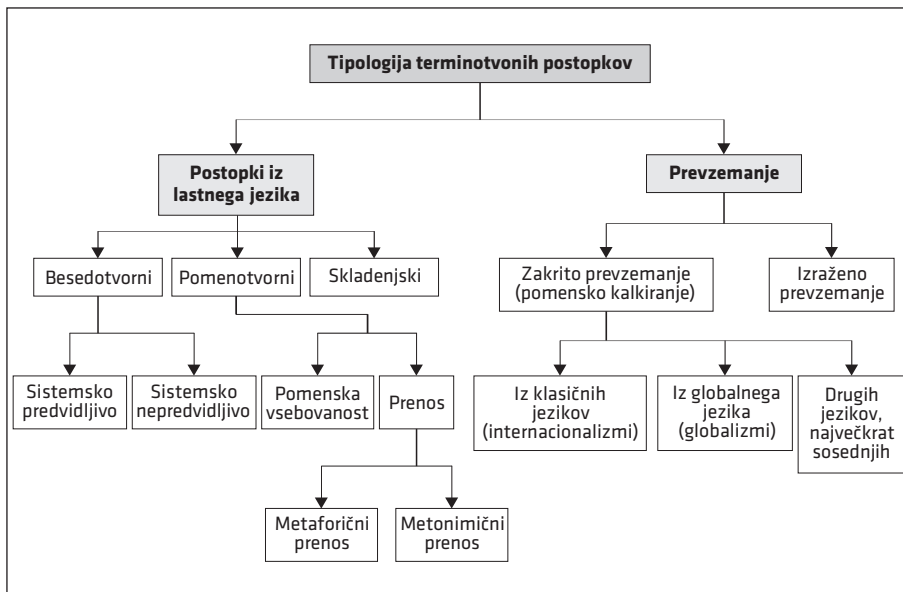
Termin

Termini so poimenovanja, izrazna podoba, ki je z dogovorom strokovnjakov določena posameznemu pojmu. Klasična terminološka veda ob tem čim bolj stremi k načelu enoznačnosti – vsakemu pojmu naj bi pripadal le en termin in obratno, vsak termin naj bi označeval le en pojem. Takega idealnega sistema pa v stvarnosti ni, saj za vsak pojem lahko najdemo več terminoloških poimenovanj, isti termin pa lahko (sicer redkeje) označuje tudi različne pojme. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, to drži tudi za slovensko medicinsko terminologijo (4, 8–12). Tako poznamo različne odnose med posameznimi poimenovanji, in sicer terminološke sinonime, ob kratičnih terminih pa bi morda lahko govorili tudi o terminoloških homonimih (4).

V medicini je terminološka sinonimija na nekaterih področjih že stalna in uveljavljena (tako je področje anatomije, kjer poleg termina iz klasičnega jezika poznamo tudi slovensko ustreznico – ob terminu *pancreas* obstaja slovenski terminološki sinonim *trebušna slinavka*). Kot je bilo tudi za slovensko medicinsko terminologijo pokazano že večkrat, pa terminološki sinonimi ne obstajajo zgolj kot prevzete in neprevzete dvojnice, ampak poznamo tudi terminološko sinonimijo domačih izrazov (npr. *bela krvnička* in *belo krvno telesce*). Največkrat do take terminološke sinonimije med podomačenimi izrazi pride zaradi možnosti raznolikega prenosa tujejezičnega izraza v slovenščino (4, 8–11).

TERMINOTVORJE

Terminološka veda ima več področij, ena od delitev pa jo deli na terminografijo in terminotvorje. Terminotvorje, ki proučuje ustvarjanje novih poimenovanj za pojme,



Slika 2. Na sliki je predstavljena tipologija prvotnih terminotvornih postopkov. Delitev je narejena glede na izvor termina. Posamezni terminotvorni postopki so opisani v besedilu.

bomo v prispevku poenostavljeno predstavili s poudarkom na tipologiji terminotvornih postopkov. Gre za razdelitev postopkov, s katerimi termini nastajajo ali prehajajo v slovenski jezik. Pomembno je, da se zavedamo, da je pri tej razdelitvi v ospredju poimenovanje, termin, in ne pojem, kar nekoliko krši osnovo terminološke vede in se kaže tudi pri nekaterih postopkih, ki so sicer značilni za splošni jezik. Poleg tega pri vsakem terminu lahko steče več postopkov, kar bomo pokazali na primerih. Vsak izmed terminotvornih postopkov je prikazan poenostavljeno, zavedanje tega, kako je termin nastal, pa nam lahko pomaga pri obdelavi terminoloških podatkov in pri normativnih odločitvah.

Terminotvorne postopke lahko razdelimo na prvotne in drugotne. Drugotni terminotvorni postopki potečejo na poimenovanjih, ustvarjenih s prvotnimi terminotvornimi postopki.

Prvotne terminotvorne postopke glede na prevzetost delimo na nastajanje v lastnem jeziku in prevzemanje iz tujih jezikov.

Tvorjenost v lastnem jeziku sestavljajo besedotvorni, pomenotvorni in skladenjski terminotvorni postopki. Besedotvorne terminotvorne postopke lahko delimo na sistemske predvidljive in sistemske nepredvidljive, pomenotvorne na nastajanje s prenosom (metaforičnim ali metonimičnim) in pomensko vsebovanostjo, skladenjske pa na več različnih načinov. Prevzemanje iz tujega jezika delimo na zakrito in izraženo prevzemanje. Pri zakritem prevzemanju govorimo o pomenskem kalkiranju, ki pri tvorjenju poimenovanj uporablja obstoječe terminotvorne postopke lastnega jezika in ga lahko delimo na pomensko kalkiranje iz klasičnih, globalnih ali drugih jezikov (največkrat sosednjih). Izraženo prevzemanje pa delimo na oblikoslovno, besedotvorno in sočasno oblikoslovno ter besedotvorno prilagajanje (ta razdelitev upošteva kombinacije glasovnega in pisnega prilagajanja morfemov tujega jezika) (4, 10, 12–16). Delitev in terminotvorni postopki so podrobneje predstavljene v nadaljevanju, poenostavljena tipologija pa je predstavljena na sliki 2.

BESEDOTVORNI TERMINOTVORNI POSTOPEK

Besedotvorje v slovenski jezikoslovni vedi delimo na sistemsko predvidljivo in sistemsko nepredvidljivo.

Sistemsko predvidljivo besedotvorje

Pri sistemsko predvidljivem tvorjenju v skladijski besedotvorni teoriji se v tvorjenko pretvarjajo slovnična razmerja in predmetnopomenski deli besedne zveze iz skladijske (pri sklopih govorne) podstave. Poenostavljeno iz besedne zveze, ki ji pravimo podstava (*to, kar zdravi*), dobimo tvorjenko (*zdravilo*). Pri nas sta temelje besedotvorne teorije postavila Jože Toporišič in Ada Vidovič Muha, po slednji pa lahko delimo besedotvorne tvorjenke na (4, 12, 17):

- navadno izpeljavo (*srčni*),
- tvorjenje iz predložne zveze (*podkolenski*),
- medponsko-priponsko zlaganje (*diferencialnodiagnostičen*),
- medponsko zlaganje (*zobozdravnik*),
- modifikacijsko izpeljavo (*živčevje, črevesje*),
- sestavo (*podpodročje*) in
- priredno zlaganje (*srčno-žilni*).

Ob tem postopku lahko velikokrat tvorimo besedotvorno tvorjenko s tujejezično sestavino, npr. *poinfekcijski, angiologija* ... Pri tem seveda uporabljamo tudi različne terminotvorne postopke prevzemanja. Težava se pojavi, ko pridemo do možnosti za izbiro med dodajanjem tujega (poslovenjenega) morfema ali lastnega morfema (ki je bil običajno pomensko kalkiran). Bi bilo torej bolj smiselno uporabiti *postinfekcijski* ali *poinfekcijski*? Gre za terminološka sinonima, pri čemer je drugi tvorjenka iz predložne zveze iz skladijske podstave *tak, ki je po infekciji*. Pri prvem pa gre za prevzet izraz (angl. *posinfectious* → *postinfekcijski*), ki v slovenskem jeziku nima podstave. Kot bomo predstavili v nadaljevanju, se bolj ustrežna možnost zdi termin *poinfekcijski*, saj smo s prevzemanjem prilagodili že koren te

tvorjenke (slovensko pa je tudi priponsko obrazilo *-ski*), predponsko obrazilo *post-* ima v slovenščini že dokaj ustaljene pomenske vloge, ki niso nujno prekrivne s pomensko *po-*, obenem pa *post-* lahko brez težave pomensko kalkiramo v *po-*. Tako smo upoštevali predvsem načelo jezikovnosistemske ustreznosti, za odločitve o primerni rabi izraza pa moramo nujno upoštevati tudi druga načela (npr. kako uveljavljen je že termin). Kot smo pokazali na primeru, je izbira najustrežnejšega terminološkega sinonima zapletena, zahteva pa individualno obravnavo vsakega izraza.

Sistemsko nepredvidljivo besedotvorje

Poleg sistemsko predvidljivega poznamo tudi sistemsko nepredvidljivi besedotvorni postopek. Pri tako nastalih tvorjenkah običajna skladijska podstava ne obstaja, tvorjenke pa nastajajo s prekrivanjem, združenjem in krnjenjem. Lahko jih delimo na sklope, prekrivanke, krne, e-tvorjenke in grafoderivate (18, 19). V medicinski terminologiji je nesistemskih tvorjenk manj, med njimi se največkrat pojavljajo e-tvorjenke (*e-recept, e-lekarna, e-napotnica*) in prekrivanke (*reanimacija + avtomobil* → *reanimobil*), različne oblike kmitve pa obstajajo predvsem v žargonu (*onkologija* → *onko, alkohol* → *alko*) in v determinologizirani obliki.

Smiselnost skladijskega besedotvorja v medicinski terminologiji in možnosti za razvoj

Za strokovnjaka niti ni toliko pomembno, ali bo znal izrazu določiti skladijsko podstavo ali ne, tudi terminologu pa taka členitev prav tako pomaga le deloma. V terminologiji je bolj pomembno, katere vsebinske lastnosti izpostavlja morfem (*post-, pre-, -travma-* itd.), manj pa, kako je nastal glede na skladijsko besedotvorje (velikokrat je to tudi nemogoče določiti). Tako se zdi smiselna izdelava urejenega